

Guntis Dišlers. Paradokss uz mūžības fona // Starpkultūru dialogs: Eiropas nacionālās mākslas sakrālie elementi 2008 - 2010. Projekta prezentācijas albūms. Jūrmala: Latvijas Kristīgā akadēmija, 2009, 50. - 54.lpp.

Paradokss uz mūžības fona

Guntis Dišlers

Šodien Latvijas mākslā ar sakrālu tematiku saistītu darbu un autoru ir gana daudz, lai varētu izdarīt secinājumus par šīs tematikas attīstības virzieniem. Divdesmit gados, kopš šī tēma ir brīvi pieejama gan pašā Baznīcā, gan ārpus tās, ir uzkrāta pieredze, kuru laiku pa laikam bagātina jauni darbi, ar sakrālo tematiku strādā arvien jauni mākslinieki, parādās publikācijas par šiem darbiem¹. Kopumā ņemot latviešu māksla šajā virzienā attīstās tajos pašos virzienos, kā pārējās Eiropas valstīs. “Jauna enerģija un acīmredzama interese: *atgriešanās pie transcendentālā caur kristietību* (izcēlums mans – *G. D.*), tendence pievērsties tēmām, kas saistītas ar kristīgo ikonogrāfiju, vizuālajā mākslā vērojama kopš 20. gs. 80. gadiem.”² Šo interesi lielā mērā veicinājusi postmodernā laikmeta “tukšuma sajūta”, bet mūsu zemē – arī straujie t.s. Trešās atmodas notikumi un cenzūras atcelšana gan mākslas, gan ticības lietās. Laika ziņā šajā pārmaiņu laikā iekļaujas arī latviešu mākslinieces Neles Zirnītes (dz. 1959. gadā Lietuvā) grafikas.

Mākslinieciskās brīvības un izaicinājuma problemātikas sakarā vizuālajā mākslā ir nošķirami piemēri, kas attiecas uz mākslu, kura ir saistāma ar kristīgu pasaules uzskatu, un to mākslu, kura ir tieši saistīta ar liturģisko norisi (dievkalpojumu, kā tas ir, piemēram, Romas katoļu un Pareizticīgo Baznīcās). Tas, ka mākslinieka kristīgais pasaules uzskats ne vienmēr tiek atklāts darbos, kuriem ir tieša liturģiska nozīme, liecina jau minētā mākslas zinātnieces I. Astahovas pamanītā tendence, proti, daudzos gadījumos tā ir “atgriešanās pie transcendentālā caur kristietību”. Kāpēc tas tā, varam nojaust – kristietība, neraugoties uz reliģiju plurālismu un līdzaspastāvēšanu, tik un tā ir Eiropas tradicionālais garīgais pamats, tā ir labi zināma un kristietības ikonogrāfija ir acumirkļi atpazīstama. Turklāt t.s. jūdu – kristiešu garīgā tradīcija, Vecās un Jaunās Derības svētie raksti satur arhetipiskus stāstus par cilvēka garīgo dzīvi, par Dievu un viņu – cilvēku – pašu pret sevi.

Šī mūsu kopīgā projekta uzdevums nebija apzināt tādus vizuālās mākslas precedentus Latvijā, kuri izraisījuši negatīvu attieksmi no Baznīcas puses. Mūsu kopīgā vēlēšanās bija atsevišķu mākslinieku jaunradē uzrādīt tēmas, kuras apliecina piederību šim Eiropai kopīgajam garīgajam pamatam. Jāpiebilst – projektā iesaistītie mākslinieki, arī grafiķe Nele Zirnīte, nav strādājuši, pildot ideoloģiski angažētu pasūtījumu, viņu jaunrade tika aplūkota retrospekcijā, kas izslēdz piesaisti vienam projektam un kas ir godīgi dokumentējusi mākslinieka radošo procesu.

Šajā sakarībā minama pirmā šīs “kristīgā pasaules uzskatā tapušās mākslas” problēma – proti, tās interpretācija. Cenšoties kādas neverbālas mākslas – mūzikas, grafikas, glezniecības – jēgu izteikt vārdiem, vienmēr pastāv zināms risks “netrāpīt desmitniekā”. Šim riskam ir vairāki cēloņi. Vārdi var aizšauties garām mākslas darba brīnumam, jo krāsas, skaņas, ritmika u.c. elementi uzrunā citus, dziļākus apziņas

¹ Piemēram: *Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas*. Rīga: Neputns, 2008, 223 lpp.; virkne darbu, kas veltīti sakrālās mākslas mantojuma izpētei Latvijā.

² Astahovska I. Laikmetīgā māksla un kristietība. Ķecerības, izaicinājumi un garīgie meklējumi. – No: *Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas*. Rīga: Neputns, 2008, 178. lpp.

slāņus, nekā tver racionālais un analītiskais prāts. Kritiķim savukārt jācenšas iegremdēties, iejusties šajā stihijā, nevis uztiept tā interpretācijai savu viedokli, jo neveiksmes gadījumā tas šī darba uztveri var pilnīgi sakropļot. Pats darbs galu galā dzīvo savu dzīvi neatkarīgi no tā, ko par to saka dažādi vērtētāji. Un vai gan nav dzirdēts par kritiķiem, kuri nav sapratuši mākslas darbu?... Galu galā arī pats mākslinieks, darbu radīdams, ne vienmēr cenšas tā ideju priekš sevis formulēt vārdos, bet smeļas intuīcijā, pārlicībā, emocionālā saviļņojumā u.tml. ekspresijās, kuras, pateicoties savam talantam, māk uzlikt uz papīra vai audekla. Teoloģijas mēraukla interpretācijā lietojama ļoti uzmanīgi, lai par kristīgu netiktu pasludināts tas, ko par tādu vēlas pasludināt kritiķis (vai otrādi – noraidīts tas, kas kritiķim subjektīvi nešķiet “kristīgs”). Tā piemērojama tikai ar paša autora atļauju un apzinātu pievēršanos bibliskajai vai baznīciskajai tematikai.

Tajā pašā laikā šīs mākslas interpretācijā jāņem vērā dziļi paslēpta kultūras atmiņa, kas acīmredzot Eiropas tautām, arī latviešiem, ir dziļi apziņā ierakstīta. Ne sekularizācijas laikmets, ne mākslinieciskās jaunrades neatkarība no Baznīcas šo atmiņu nav izdzēsuši. Tā parādās tēlu sistēmā, simbolu nozīmēs, galu galā arī tiešās atsaucēs. Neles Zirnītes grafikā viens jaunrades slānis nepārprotami balstīts šajā kultūras atmiņā, uz tās pamata viņa uzdod jautājumus par cilvēka eksistences pašiem lielākajiem jautājumiem: kas es esmu? Kas ir laiks – manējais un mūžības? Kas ir vīrietis un kas ir sieviete, kāpēc viņi viens otru nesaprot? Kas ir daba un kas ir cilvēks uz dabas fona?

Bez šaubām, šīs mākslas interpretācijai daudz ko nozīmē jau minēto visai Eiropai kopīgo sakrālā mākslas jaunāko attīstības tendenču izpratne.

Neles Zirnītes grafikas lapas aplūkojot, kritikā presē fiksēto iespaidu precizitāte kļūst par interesantu tēmu. Jo kā lai interpretē to, ka šo grafiku autore ir sieviete, bet tas jau ir sākums mistērijai un noslēpumam viņas radošajā iztēlē? Vispirms, noslēpuma klātbūtne jaušama pašā tehnikā. Grafika – plaknes māksla. Taču 90. gadu otrajā pusē “māksliniece sāka eksperimentēt ar grafikas tehnikām, turpretī jaunā gadsimta pirmajos gados viņa ir gājusi tālāk un centusies pakļaut savām iecerēm arī plaknes formātu,” raksta Eva Rotčenkova³. Un to, ka plaknes formāta pārvarēšana nav tikai tehniskas dabas jautājums, cenšoties atrast arvien jaunus, interesantus paņēmienus, eksperimentējot ar akvatintu, ofortu, novilkumiem uz sausa vai mitra papīra u.c., liecina viņas pašas atzinums: “Grafikas māksla ar saviem noteikumiem un kaprīzēm ir ceļš, kas sākas ar idejas vizualizēšanu un turpinās, pārvarot plaknes robežas. *Neredzamais ilgi domā, pirms nāk atklātībā* (izcēlums mans – G. D.). Es dzīvoju plaknē, mēģinot pierādīt sev un citiem, ka tā tomēr nav plakne.”⁴

Tā vārdi riņķo apkārt notikumam: apsolot, uzdodot jautājumus par to un paskaidrojot to, sapludinot praktisko nozīmi un noslēpumaino, pazīstamo un neparasto. Bet, tiklīdz mākslas darbs iegūst pilnīgu izteiksmi formā, šie jautājumi izzūd, un viss atklājas līdz galam inkarnācijā, kurā sastopas dievišķais ar cilvēcisko. Tad mūsu priekšā ir iemiesošanās – tāpat kā inkarnācija Jaunavas Marijas klēpī. Kristīgajā mākslā šis motīvs ir būtisks, tas pašos pirmsākumos nāk no evaņģēlista Jāņa apskaidrības, rakstot par Dieva Vārda jeb *logosa* ienākšanu pasaulē, kur tas atklājas kā Gaisma Dievmātes klēpī: “Un Vārds tapa miesa un mājāja mūsu vidū, un mēs redzējām Viņa godību” (Jāņa ev. 1:14). Jāņa evaņģēlija Prologam, kas stāsta par Dieva Vārda iemiesošanu, piemīt tā pati apzinātā kustība no skaņas uz attēlu un no vārda uz miesu, kas redzama mākslas darba uztverē skatītāju apziņā. Tas ir arhetipisks

³ Rotčenkova E. Ieskatoties Neles Zirnītes radītajā visumā. – No: *Nele Zirnīte: Laika rezervuārs*. Rīga: Epicentrs, 2009, 6. lpp.

⁴ Grantiņa I. Dzīvoju plaknē, cenšoties pārvarēt to // *Literatūra un Māksla*, 2001, Nr. 10, 8. lpp.

notikums. Pašā sākumā mēs dzirdam Vārdu, un sākotnēji tur nav nekā, kam pievērst acis. Bet tad jau tumsā atspīd Gaismas stars, kas pamazām ļauj ieraudzīt tēlus: dievišķais vārds, kas kļuvis par cilvēcisku ķermeni, un mēs varam uzlūkot tā godību.

Viens no šādiem mēģinājumiem pārvarēt plakni – tehniski un jēdzieniski – ir 1992. gadā tapušais triptihs “Zaļais rāmis”. Visos trīs novilkumos ir izmantota viena klišeja, kas veido rāmi kvadrātveida vidusdaļai. Zaļais rāmis daba, bet lapas – mainīgās, vibrējošās, noslēpumainās dzīvības simbols. Pirmās kompozīcijas centrā ir tumšs kvadrāts, kurā brīvi levitē cilvēku un dzīvnieku figūras. Šo tumšo kvadrātu apņem koku lapu ietvars, kas rada kontrasta efektu starp tumšo iekšējo kvadrātu un sudrabaini mirdzošo rāmi apkārt. Vidējais kvadrāts ir it kā konkrēts spēles – cilvēku dzīves – lauks, vieta racionāli apjēgtai eksistencei, domāšanai, bet daba ir tās ietvars. Uzmanīgāk ieskatoties, lejasdaļā redzama šaura taciņa, kas ievēd mežā aiz cilvēku apdzīvotā kvadrāta, it kā dziļumā, dabas noslēpumainajā stihijā. Dziļāk pa šo taciņu, ejot pret laika straumi, Nele Zirnīte ved arī savu darbu skatītājus.

Pirms turpināt Neles Zirnītes jaunrades apskatu, nepieciešams neliels atskats kristīgās Baznīcas jaunajā virzībā pēc 2. Vatikāna Koncila, kas notika 1960. gadu vidū Vatikānā. Koncilā sākās daudzu dievkalpojuma un (katoļu, resp. Rietumu) Baznīcas dzīves aspektu pārskatīšana ar mērķi tos tuvināt jaunajiem apstākļiem pēc Otrā pasaules kara. Citējot vienu no izcilākajiem kristīgajiem domātājiem Sv. Augustīnu, izskanēja aicinājums kristietības vēsti uztvert nevis tikai kā pirms daudziem gadsimtiem pamatotu dogmu, bet kā “patiesību, kurai jātop pēītai”. Šīs kopīgās atziņas gaismā pāvests Pāvils VI 1973. gadā, atklājot modernās reliģiskās mākslas kolekcijas ekspozīciju Vatikānā, uzsvēra, ka “ne tikai pagātnes mākslas iepriekš noteiktiem kritērijiem ir brīva pieeja /baznīcas/ sienās. Modernais mākslinieks meklē savas mākslas motīvus vairāk sevī, bet tieši šo iemeslu dēļ viņš ir dziļi cilvēcisks, palīdz dziļi ielūkoties dziļi cilvēka dvēseles noslēpumos, kas garīgos meklējumos ir jānovērtē. Šī māksla, kas ir dzimusi vairāk sevī, ir dokuments, kas ir mūsdienu cilvēka dvēseles interpretētāja spogulis. Pat mūsdienu sekularizētajā pasaulē eksistē pārsteidzošs mākslas izteiksmes spēks, kura ir patiesi cilvēcisks, reliģisks, dievišķs, kristietisks.”⁵ Viss sacītais pilnā mērā attiecas arī uz Neles Zirnītes grafikām.

Dabas tēls Neles Zirnītes grafikā nereti ir sinonīms tumšas kaisles stihijai, neizdibināmam noslēpumam. Tas ir gan varens spēks, gan arī simbolisks jēdziens. Darbā “Sarkanā zveja” (2002), kas vizuāli risināts vairākos variantos, dabas stihija ir pamatā visā laukumā, tas ir ūdens, kas vietām palicis sarkans un pārvērties par dedzinoši sarkanu magmu. Mākslinieces radošajā darbnīcā “Nexus”, kas projekta ietvaros notika Latvijas Kristīgajā akadēmijā 2009. gada vasarā, varēja vērot, kā māksliniece strādā ar šīm tehnikām. Akvatintas tehnika “Sarkanajā zvejā” (un daudzos citos darbos) izmantota it kā mūžības fona vai bezgalīgas tāles atveidei, bet smalkos zāles stiebrus ar oforta palīdzību iekodinātās smalkās cilvēku figūriņas ir ar daudz lielāku konkrētības pakāpi, tās ir konkrētā laika precīzās robežas. Darbā panākta ļoti smalka tonālo nianšu gradācija – pāreja no melnas līdz maigi iesārtai. Tā katrs cilvēks alegoriski ir gan atradis patvērumu sava stiebra galā, bet šis patvērumš ir trausls. Lai gan patvērumš, tomēr tas attēlots uz nemiera, nedrošības un bīstama (varbūt) posta fona.

2007. gadā Nele Zirnīte ieguva galveno balvu starptautiskajā grafikas biennālē Spānijas pilsētā Hativā (Xativa) par darbu “Krauja” (2006). Tehniski arī šajā darbā

⁵ Cit. pēc: Astahovska I. Laikmetīgā māksla un kristietība. Ķecerības, izaicinājumi un garīgie meklējumi. – No: *Sakrālā arhitektūra un māksla: Mantojums un interpretācijas*. Rīga: Neputns, 2008, 184. lpp

apvienota akvatinta ar ofortu. Kompozīcija rada “īpašu, nervus kutinošu noskaņu”⁶. Tāpat kā “Sarkanajā zvejā”, arī te redzamas cilvēku figūriņas it kā zāles stiebru galos un izskatās pēc sīkiem rasas pilieniem vai no tumsas dzīlēm augšup skrejošiem sīkiem burbulīšiem it kā dzirkstošā šķidrumā no apakšas uz augšu, kad no pudeles izrauts korķis. Nervus kutinošo noskaņu rada ķermeņu atraisīšanās no gravitācijas, no zemes pievilksanas spēka, tāpēc figūriņas traucas augšup. Un tomēr, stiebru galos turēdamās, tās paliek saistītas ar tumšo dzelmi apakšā, kas atgādina pirmatnējā haosa augšup uzvaidīto un tomēr lejup atkritušo vilni. Mazās figūriņas ir katra ar savu gaismas burbulīti ap galvu (“rasas pilienu”), savu miniatūro mikrokosmu, privāto telpu, kas ļauj tām elpot kosmiskajā plašumā, kā kosmonauti izplatījumā. Līdzīgu vizuālo risinājumu māksliniece izmantojusi darbos “Departure” (2004), “Nexus” (2005), “Celties krītot” (2006) u.c. Melnais un baltais, tumsa un gaisma, sarkanbrūna dzelme un maigi sārtā gaismas blāzma – tās ir pirmatnējās stihijas, starp kurām cenšas noturēties cilvēki savas privātās telpas “gaisa burbulīšos”. Nebūs kļūda sacīt, ka tas ir mākslas tēlā uzdots jautājums par cilvēka vietu radītajā pasaulē. Cilvēka sīkās, trauslās dzīves fons ir visums, grafikas lapas brīžiem pat atgādina asteroīdu fotogrāfijas no kosmosa tālēm. Bibliiski raugoties uz šīm lapām, nāk prātā stāsts par pasaules radīšanu 1. Mozus grāmatā, pašas pirmās Svēto Rakstu rindas, kurās aprakstīts pirmatnējais haoss pirms tam, kad Dievs ar savu augstāko pavēli radīja pirmo – gaismu: “Zeme bija neiztaisīta un tukša, un tumsa bija par dziļumiem, un Dieva Gars lidinājās pār ūdeņiem. Un Dievs sacīja: ‘Lai top gaisma.’ Un gaisma tapa.” Haosa ūdeņi Bībelē ir bīstama, nesakārtota, bezgalīgi neapgaismota dzelme, kurai nav formas un veida, un tikai dievišķās gaismas blāzma sāk to nostādināt apakšā, pati paceldamās tai pāri kā saule virs norimušas tumšo kaislību jūras. Neles Zirnītes grafikas lapās ir apturēts šis mirklis, kad aust pati pirmā radīšanas diena, un cilvēks, tikko radīts, vēl ir viņā pusē paša pieredzei. Tā nu viņas attēlotās būtnes izrādās starpnieki starp debesīm un zemi, ziņneši, kas karājas gaisā vai lidinās starp “šo pusi” un “viņu pusi” vēl neiezīmētā, nekonkretizētā, pagaidu “vietā”. Vienlaikus tā ir arī apziņas un zemapziņas mijiedarbības tēma.

Cits tēls – uz melnas visuma dzīles fona lidinās spārnotas būtnes, it kā cilvēki, it kā eņģeļi. Arī šī alegorija attīstīta vairākos darbos (“Miriādes” 2006, “Aklā cerība” 1997, “Nostalģija” 2002, “Lidojums” 2007, “Perihorēze” 2005, 2007). Kā stāsta pati māksliniece, sākotnējā kompozīcija bijusi saistīta ar lidošanu, tas ir mazās Neles bērības sapnis – iemācīties lidot kā putnam. Taču cilvēkam ar gribasspēku vien nepietiek, un pat ar intensīvu roku vicināšanu arī ne – lecot no skapja augšas un cenšoties palidot pa istabu, mazā Nele sāpīgi kritusi un salauzusi kāju! Taču grafikas lapā jaušama visuma elpa, un cilvēki (spārnotās būtnes), pārvarējuši sava ķermeņa ierobežojumus (patiesām, kas nav iespējams dzīvē, to var izdarīt mākslā!), tajā kustas it kā naktstauriņi, pēkšņā gaismas zibsnī pārsteigti. Nele Zirnīte it kā pēkšņi ieslēdz gaismu visuma tumšajā telpā un liek ieraudzīt, ka tā ir pilna ar spārnoto būtnu miriādēm, tām katrai ir sava seja un – izrādās, arī sava līdz galam neizteikta, tomēr no sejas izteiksmes nojaušama attieksme gan pret šo mēmo visumu, kas var būt gan laika, gan zemapziņas, gan haosa tumsas metafora, gan citām šajā juceklīgajā lidošanā ņirbošajām būtnēm.

Gaisma, kas Neles Zirnītes grafikā rada ne-realitātes, nenoteiktības, noslēpumainības atmosfēru, ir kā mirdzuma graudiņi, dinamiska blāzma, dažreiz

⁶ Rotčenkova E., 7. lpp.

aptaustāma, bet citreiz tā atsitas tumsā vai izlaužas staru kūlī. Kopumā tā veido “neatkārtojamo, pat nedaudz mistisku, sirreālistisku (..) makro pasaules noskaņu”.⁷

Tas ir cilvēks laikā, kas tikko sācis ritēt. Bet, tiklīdz radītam, šim cilvēkam Nele Zirnīte liek meklēt saskaņu ar dabu un ar kosmosu. Pati māksliniece par savu galveno tēmu saka: “Ceļš no sirds uz sirdi, saikne starp tuvākajām mājām, ko ceļam un būvējam šeit uz zemes, un tām, kuras iedomājamies, paceļot skatienu uz debesīm. Mūžīgā straume, kas pa neredzamiem kapilāriem dzenā dzīvības asinis neaptveramā visuma jūrā, notur dzīvības pulsu. Kā gribas to sataustīt – to īsto, ne sintētisko un bez aritmijas simptomiem.” Un tālāk – par minētajiem “gaisa burbulīšiem”, tiem “skafandriem”, kuri nepieciešami katram zāles stiebru satvērušajam cilvēkam: “Katram no mums ir vēlēšanās būvēt sevī kaut ko stabilu un pamatīgu. Katrā no mums dzīvo arī vēlme lidot. Prasme līdzsvarot un sabalansēt savu dzīvi tā, lai lidojums mākslā pārāk neatrautos no Zemes un neaizēnotu attiecības ar cilvēkiem – tā ir lielākā māksla”.⁸ Cilvēka telpa – šis “burbulītis”, rasas piliens, kas izsenis kalpojusi par metaforu cilvēka dzīves trauslumam (arī Bībelē skat. viscaur Psalmos un t.s. lielo un mazo praviešu grāmatās), tuvāk raugoties, pauž apmulsumu, bijību, jā – arī vientulību.

Dabas stihija grafiķes darbos ir gan noslēpumainais, brīžam tumšais un neizdibināmais spēks, gan sargājama pamats, gan – vienkārši – nepieciešami risināma ekoloģijas tēma. Vispār cilvēku apdzīvotā pasaule, tās savrupināšanās atsevišķi no dabas ir diezgan plaši attīstīta Neles Zirnītes grafikā. Šīs tēmas daudzveidību mākslinieces daiļradē varētu interpretēt gan kā laika un mūžības attiecības, mākslinieces personiskās pieredzes veidošanos un izkristalizēšanos (ne velti viņas pēdējā personālizstāde 2009. gada vasarā tā arī saucās “Laika rezervuārs”, t.i., nodzītā mūža laika pieredzes uzkrājums), gan arī kā dabas un cilvēka attiecību ekoloģija. Daba caurauj cilvēku, cilvēks savā ziņā izteic dabu Dieva priekšā, bet dabas tēls var būt arī laiks, kas atstāj rievu cilvēka sejā, un vienlaikus daba tiecas pēc tā, ko pati nespēj – tā piedalās lūgšanā, kuru saka cilvēks (“Lūgšana”, 1988). Vīrieša pusfigūra ģērbta mētelī, uz kura redzami dzīvnieki, bet galvu un seju veido kailzaru raksts, rokas saliktas lūgšanā.

Citviet lapās redzami aplauzīti koku stumbri, kuru savijušās šķiedras veido sen dzīvojušu cilvēku ķermeņus, pazīstamas, bet tālas sejas (“Koks” 1997). Ir arī darbi, kuros dabas (sevišķi ņirbošās lapotnes) spraugā pamanāma sievietes seja, bet aiz tās no taisno piramīdu šķautnēm noraugās vīrieša seja (“Atrodi mani” 1989). Te dabas pirmatnējā stihija pārtop daudzveidībā – sievietē, bet nekad tā nav primitīva, taisnvirziena redukcija. Šāda formu redukcija, kuru grafiķe labprāt attēlojusi savā agrīnajā daiļrades posmā pagājušā gadsimta 80. gados, rāda neizbēgamo, noplicinošo īstenību kā faktu, bet pati viņa iezīmē arī cilvēku, kurš no šīs noplicinošās, shematiskās konstrukcijas izkāpj ārā – debesīs (“Valdnieks” 1988, “Skatiens” 1988). Un viss atkal sākas no jauna – meklējums turpinās pa jau reiz noiето apli, izejot ārpus laika un telpas, dzenoties piedzimt pa jaunu no bezgalīgo iespēju okeāna.

⁷ Brazauskaite V. Starp debesīm un zemi – laika rezervuāri. – No: *Nele Zirnīte: Laika rezervuārs*. Rīga: Epicentrs, 2009, 8. lpp.

⁸ [Priekšvārds]. – No: *Nele Zirnīte: Laika rezervuārs*. Rīga: Epicentrs, 2009, 4. lpp.